Михайло Левківський

ПЕДАГОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ВОЛИНІ

Десятиріччя незалежної держави України дає підстави для аналізу в науково-культурницькій галузі, оскільки за цей проміжок часу заново відкрито чимало видатних талановитих постатей на нашому духовному, культурному і науковому небосхилі, котрі за радянської доби замовчувалися, а їхні праці знаходились в архівах спецохорони КДБ СРСР та регіонах та місцях. До поступового відтворення цих яскравих особистостей долучилися у Наддніпрянщині Л. Березов-ська, Н. Побірченко, Г. Пустовіт, О. Сухомлин-ська; на Слобожанщині – Г. Троцько, С. Золоту-хіна; у Південно-Східному краї – В. Курило, на Дніпропетровщині − Д. Федоренко; на Поділлі – В. Струманський; у Галичині – Б. Ступарик; на Стародубщині – І. Зайченко та ін.

За цей період до вивчення, зокрема, педагогічного краєзнавства певною мірою стали причетні й науково-дослідницькі студії, серед яких особливо яскраво про себе заявили: Всеукраїнське товариство краєзнавців (голова товариства академік НАН України П. Троцько) та Всеукраїнська асоціація істориків педагогіки України (голова асоціації академік АПК України О. Сухомлинська). Саме ці інституції скеровують діяльність краєзнавців, істориків, істориків культури, істориків педагогіки в усіх регіонах України.

До краєзнавчих студій в окреслений період активно долучилося відновлене у Житомирі товариство дослідників Волині (голова товариства доцент М. Кострица) та Житомирське відділення Всеукраїнської асоціації істориків педагогіки України (голова професор М. Левківський). Краєзнавство тим самим поступово заявляє про себе у нашому північному регіоні. При цьому з′явилися цілі напрями краєзнавства: літератур-не, географічне, культурологічне, історичне, етнологічне й педагогічне (останнє є чи не найменш дослідженим). Причин тут, на наше переконання, декілька. По-перше, ще небагато науковців долучилися до цього напряму (Н. Бовсунівська, О. Борейко, О. Березюк, С. Коляденко, Н. Сейко, Н. Рудницька). По-друге, це пояснюється певними складнощами науково-пошукової діяльності (значна частка результатів може бути отримана шляхом копіткої праці в архівах з подальшим аналізом матеріалів). По-третє, – відсутністю системи підготовки молодих дослідників із числа студентів, студентів-магістрантів нашого ВНЗ (поки до діє лише одна дослідницько-пошукова група «Велика Волинь: історія освіти» на базі педагогічного інституту).

Для глибшого розуміння подальшого аналізу варто окреслити сутність педагогічного краєзнавства, під яким ми будемо розуміти сукупність регіонального, народного, культурницького і науково-педагогічного досвіду, спрямованого на глибше розуміння його особистостями, та загальний духовний розвиток і підготовку, особливо дітей і молоді, до культурного світосприйняття та їх різнобічну підготовку до життя в суспільстві. У педагогічному краєзнавстві ми виділяємо наступні напрямки: народно-традиційні засоби виховання дітей на Волині; діяльність громадських товариств регіону у галузі культури та освіти, відомих у краї родин; досвід доброчинної та культурно-подвижницької діяльності відомих постатей Волині; науково-педагогічна діяльність відомих вчених, методистів, учителів у регіоні.

Доречно зазначити, що Волинь як окрема територія чітко виокремилася за часів Литовської доби, а як адміністративна одиниця вперше з′являється з центром у м. Житомирі на початку XIX століття. До певної міри до Волинської території можна віднести древлян та житичів за часів сивої давнини (у дохристиянський період). Саме з цього часу з′являються перші педагогічні пам′ятки у нашому краї. До сьогодення у центрі древлянської землі – м. Вручії (сучасний Овруч) – у церкві Св. Василія зберігається історичний запис про те, що у 997 році Первоапостольним Князем Володимиром було освячено саме цю церкву і відкрито при ній школу книжного вчення. По суті це була одна із перших шкіл Київської Русі. Пізніше, за часів Литовської доби та Польського Королівства, відкривалися школи у м. Овручі, які можна прирівняти до середніх, зокрема, школа василіан, трохи пізніше – братська і козацька

полкова школи.

Все ж, на наш погляд, у XIX-XX століттях маємо чимало оригінальних яскравих матеріалів з освіти, просвітництва й виховання у Житомирському облдержархіві, котрі за своєю сукуп-ністю можна кваліфікувати як педагогічне краєзнавство. Природно, що останнє охоплює і цілу плеяду яскравих видатних імен, котрі народилися й працювали у нашому Волинсько-Поліському краї.

Мабуть, до таких насамперед варто віднести родину Косачів. На жаль, надто розпорошеними є архіви трагічно-драматичної долі цієї родини. Проте й скупі відомості дозволяють низько схилитися перед світлою пам'яттю передовсім нашої геніальної Лесі, принаймні за те, що шляхом самоосвіти підтвердила свій статус мовознавця-поліглота, видатного письменника, а ще – науковця, автора підручника з історії стародавнього світу й етнографічної монографії «Пісні, казки і легенди Новоград-Волинського й Ковельського повіту».

Очевидно, наступним мав би бути В. Кравченко, засновник Наукового товариства на Волині (1900 р.) і його плідний працівник аж до 1930 р. Саме цього року радянська державна влада закрила його Науково-дослідний музей Волині (змусили закрити й аспірантуру, а аспірантів перевели до Харкова, за умови заміни наукового керівника). Сам же професор змушений був пізніше заробляти на прожиття двірником у Катеринославському краєзнавчому музеї (нині – м. Дніпропетровськ). Його гідним «начальником» був сторож цього ж музею, академік Д. Яворницький (котрий, замість вченої посади, обіймав саме таку – найнижчу).

Варто також згадати й професора І. Огієнка хоча б за те, що чверть віку (1927-1952 рр.) свого життя витратив на переклад українською мовою Біблії. Для цього попередньо вивчив древньо-єврейську, єврейську, древньогрецьку, грецьку, сербську, болгарську, староукраїнську (так він кваліфікував старослов'янську), російську, польську, німецьку, англійську, українську; і написав «Методологію перекладу Святого Письма». У такий спосіб переклад Біблії став найбільш точним, оскільки вчений шукав збігання значення слів у декількох мовах. На жаль, крім золотої медалі Лондонського Біблійного Товариства, більше в нагороду митрополит і професор І. Огієнко нічого не отримав (до речі, у православних храмах Житомирщини Біблія читається як і раніше церковнослов'янською).

Працюючи професором Варшавського університету, професор Огієнко розпочав написання 25-томної історії Української православної церкви. Загалом, духовність, за Огієнком, постає як мета і результат виховання у трьох інституціях: родини, церкви, школи. Як і М. Грушевський, вчений тлумачить духовність домінантною ознакою української культури. Духовність і рідна мова, писав він, не дозволить винародовленню української нації, не дозволить розпорошитися між іншими народами, а це і буде всім тим, що спричиниться до розвою української культури, душі самого народу. Паростки духовності беруть свій початок у дитинстві, у шкільній та студентській юності. Тому-то вчений створює катехізис для батьків («Наука про рідномовні обов'язки»). З цією метою тривалий час готує часописи «Рідна мова» і «Наша культура». Вражає той факт, що вчений друкував їх за власні кошти, тобто був і редактором і засновником цих видань.

Плідною виявилася педагогічна діяльність І. Огієнка, оскільки працював на ниві просвіт-ництва вчителем комерційної школи та гімназій Києва, Львова і професором в університетах Києва, Кам'янець-Подільського, Варшави, Манітобі (Канада), був почесним доктором університету у Брно – Чехія. Очевидно, поєднання викладацької діяльності й творчих пошуків дозволили йому започаткувати (чи не найпершому) таку галузь гуманітарної науки, як українознавство, хоча до цього долучалися раніше В. Антонович, М. Костомаров, П. Чубинський і М. Грушевський. Загалом науковий творчий спадок вченого (біля півтори тисячі статей і книг, з них – більше 50 монографій та підручників) можна кваліфікувати як українознавство, хоча і виділяють дослідники праці з історії церкви, історії, культури, мовознавства, літературознавства, релігієзнавства, з педагогіки і методики рідної мови й літератури.

Для вивчення історичних коренів нашої культури І. Огієнко вивчає світові мови. Тим самим, розвиток нашої культури постає перед ним у контексті всесвітньої історії, відкриваючи яскраві

фази апогею та драматичні її занепади. Саме у «Дохристиянських віруваннях українського народу» І. Огієнко, слідом за М. Грушевським, доводить, що культура нашого народу є досить древньою й цілком відповідає типові землеробства, сягаючи у сиву давнину IV-V-го століть. І продовжує, що у ті прадавні часи культура наших пращурів була досить близькою до навколишньої природи, оскільки хліборобська праця багато в чому залежала від природних впливів. Тим самим, був створений «релігійний догматичний календар», згідно з яким у формі обрядів, свят наші попередники вшановували сили природи з тим, щоб жити з нею у злагоді.

У працях «Констянтин і Мефодій», «Українська культура» вчений аналізує процес поєднання язичницьких форм культури (за календарним колом) і християнства, вказуючи, що останнє надало язичництву нових рис, назв, але «саме релігійне коло, зв'язане з природою, полишалося незмінним, аж до нашого часу». Огієнко, як і Грушевський, переконує, що наші пращури (русини) у процесі свого духовного культурного розвою «переросли « свій тип культури, точніше були підготовленими до запровадження християнства (кінець X ст.). Особливо наголошує вчений на такому важливому чинникові християнства, як носій греко-римської культури, оскільки саме ці пласти людського спадку (особливо за часів Ярослава Мудрого) спричинилися до зміцнення державності Київської Русі й, зокрема, були передумовами створення двірцевої школи у Києві (в якій, як відомо, крім дітей руської еліти, вчилися й нащадки багатьох перших осіб Західної Європи).

Як і В. Антоновича, М. Грушевського, М. Костомарова й П. Куліша, Огієнка особливо цікавив період Відродження (друга пол. XVI-XVП століття) в історії нашого народу. При цьому він доповнює попередників, високо цінує подвижницьку працю Києвського воєводи, князя Костянтина Острозького («Князь Констянтин Острозький і його культурна праця») й доводить, що Острозька академія забезпечила підвалини для відкриття у майбутньому академії Києво-Могилянської. Не менш вартими уваги є праці, у котрих віддзеркалюється цей період нашої історії, зокрема, «Історія українського друкарства», «Друкарство на Волині», «Брусиловское церковное братство и его культурно-просветительская деятельность», «Українська Житомирська Єван-гелія 1556 року…» та «Наукові знання в Ключь разумьнія Іоанікія Галятовського». Аналізуючи останню варто погодитися з Огієнком, який вважав: якщо у сфері раціонального усвідомлення національного буття серцевиною нації є мова, то у сфері підсвідомого, у сфері глибинних основ духовного життя нації, серцевиною її єдності є релігійна віра. Екстраполюючи це твердження на наше сьогодення, очевидно, слід погодитися з академіком НАН України В. Яцьківом, що релігія аж ніяк не шкодить у творчих пошуках вченого, а, отже, і в житті людини. А за переконанням академіка АПН України Г. Філіпчука, уроки релігії, які викладаються в усіх типах середніх закладів Буковини, у значній мірі сприяють формуванню гуманних взаємин учнів, доброзичливого їхнього ставлення до старших та однолітків.

Особливої уваги варта праця І. Огієнка «Українська культура» (1918), оскільки за останні роки в Україні вона видрукувана 2-х мільйонним тиражем і допомагає старшокласникам при вивченні народознавства. Спираючись на дані відомих російських вчених (М. Ломоносова,

П. Владімірова та ін.), вчений доводить, що упродовж другої половини XVII-XVIII століть Російська держава черпала для свого розвитку з України талановиті інтелектуальні сили. Однак ці випробування не спричинили егоїзму й замкнутості нашого народу, а навпаки – виробили в ньому прагнення до самозбереження й розвитку. Вчений характеризує українців як посередників між культурою Західної Європи і Московською державою (у XVI-XVII ст.). Суттєво, що майже одночасно до цього висновку дійшли В.Вернадський («Украинский вопрос в русском обществе», 1905) і М. Грушевський («Хто такі українці і чого вони хочуть», 1917). Загалом, він робить висновок, що український народ як етноантропологічна цілісність запосів собі просторе місце на Землі, всюди поклав свою ознаку – «ознаку культури й яскравої талановитості».

За Огієнком, головним у розвитку духовності нашого народу є утвердження таких цінностей, як честь, гідність, працьовитість, справедливість, християнська доброзичливість, які позбавляють

його «винародовлення і почуття меншовартості». Водночас, вчений над усе цінував саму «людину, яка позначена яскраво вираженою індивідуаль-ністю власного духовного світу». Виходячи з цих вартостей, він в образній формі позначив і завдання виховання особистості, сутність яких полягає в тому, щоб «дати широку дорогу для повного розвою кожній людині» («Слово істини», 1944).

Чимало яскравих самобутніх імен вчених, культурологів, письменників ХХ сторіччя у нашому краї також чекають ще на молодих дослідників історії педагогіки. Варті уваги й інші історико-педагогічні проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Огієнко І. Українська культура. – К.: Абрис, 1991. – 227 с.
2. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів: Фенікс, 1995. – 144 с.